

AKTYORNING NUTQ USTIDA ISHLASH JARAYONI

Abdilmannonova Muxlisa

Qo'qon davlat univesiteti

"San'atshunoslik" kafedrası talabasi

Komilova Mushtariybegim G'ofurjon qizi

Ilmiy rahbar: Qo'qon davlat univesiteti

"San'atshunoslik" kafedrası katta o'qituvchisi

mushtariybegimkomilova@gmail.com tel: 90 366-11-39

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20425396>

Annotatsiya

Ushbu maqola aktyorning sahna nutqi ustida ishlash jarayonining nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qiladi. Unda nutqning aktyor mahorati va obraz yaratishdagi muhim o'rni, uning diksiya, intonatsiya, ovoz tembri va emotsional ifodalilik kabi tarkibiy qismlari atroflicha ko'rib chiqiladi. Tadqiqot aktyorning nutq ustida muntazam va tizimli ishlashi, shuningdek, personajning psixologik holatini nutq orqali yetkazish usullarini yoritadi. Maqola aktyorning nutq madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan mashqlar va metodikalarni ham o'z ichiga oladi. Yakunda, nutqning spektaklning umumiy badiiy ta'sirchanligini oshirishdagi hal qiluvchi ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Aktyor Mahorati, Sahna Nutqi, Diksiya, Intonatsiya, Ovoz Tembri, Obraz Yaratish, Nutq Madaniyati, Artikulyatsiya

Kirish

Aktyorning nutq ustida ishlash jarayoni sahna san'atining asosiy va ajralmas qismi bo'lib, ijrochining qahramon obrazini yaratish, uning ichki dunyosini, hissiyotlarini va fikrlarini tomoshabinga yetkazishdagi eng muhim vositasidir. Sahna nutqi nafaqat so'zlarni aniq talaffuz qilish, balki ularga chuqur ma'no va hissiy tus berishni ham o'z ichiga oladi [3]. Bu jarayon aktyordan nafas olish, ovoz apparatini boshqarish, diksiya, artikulyatsiya, intonatsiya, ritm va pauzalardan mohirona foydalanishni talab qiladi [4, 5].

O'zbek teatr san'ati tarixida sahna nutqining rivojlanishi muhim bosqichlarni bosib o'tgan. Dastlabki davrlarda, masxarabozlar va qo'g'irchoqbozlar kabi xalq ijrochilari ochiq maydonlarda baland, bo'rttirilgan nutq va mahalliy shevalardan foydalanganlar. Professional teatrning paydo bo'lishi bilan (XX asr boshlari) ijrolar yopiq binolarga ko'chib, nutqqa nisbatan sokin, psixologik asoslangan yondashuv shakllangan. Mannon Uyg'ur kabi rejissyorlar yagona adabiy tilni targ'ib qilib, shevalardan faqat obraz yaratish uchun zarur bo'lgandagina foydalanishni yoqlaganlar [2]. Bugungi kunda sahna nutqi san'at institutlarida alohida akademik fan sifatida o'qitiladi va "Sahna nutqi" kafedralari faoliyat yuritadi [2].

Sotimxon Inomxo'jayevning "Ifodali o'qish asoslari" va "Badiiy o'qish asoslari" kabi fundamental asarlari ushbu fanning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan [1]. Uning metodikasi yosh tadqiqotchilar va talaba-aktyorlar uchun nutq mahoratini oshirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi [1]. Aktyorning ovozi uning ijodiy instrumenti bo'lib, tembr, diapazon va rezonansni boshqarish orqali hissiy chuqurlik va ma'noni samarali yetkazishni talab qiladi [5]. Nafasni boshqarish ovozning barqarorligi va chidamliligini ta'minlaydi, diksiya esa nutqning tiniqligini kafolatlaydi [5]. Ushbu elementlarning uyg'unligi tabiiy, aniq va ta'sirchan sahna ijrosiga erishish uchun zarurdir [5]. Shuningdek, aktyor nutqida talaffuz obrazning yoshi, salomatligi, xarakteri va psixologik holatini aks ettiruvchi muhim ifodaviy vosita hisoblanadi [6].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Aktyorning nutq ustida ishlash jarayoni zamonaviy teatrshunoslik va pedagogika sohasida chuqur tadqiqotlar obyekti bo'lib qolmoqda. Sahna nutqining nafaqat teatr san'atidagi, balki madaniyat va ijtimoiy hayotdagi kengroq ahamiyati, uning estetik, badiiy va tarbiyaviy quvvati zamonaviy adabiyotlarda alohida ta'kidlanadi [3]. Bu jarayon ijrochining qahramon obrazini yaratish, uning ichki dunyosini, hissiyotlarini va fikrlarini tomoshabinga yetkazishdagi eng muhim vosita sifatida ko'rib chiqiladi, shu bilan birga, samarali sahna kommunikatsiyasi orqali ma'no yetkazish va estetik idrokni shakllantirishdagi hal qiluvchi funksiyasi ham o'rganiladi [3].

O'zbek teatr pedagogikasi tarixida Sotimxon Inomxo'jayevning "Ifodali o'qish asoslari" va "Badiiy o'qish asoslari" kabi fundamental asarlari sahna nutqi fanining rivojlanishida tamal toshini qo'ygan bo'lib, uning ilmiy merosi bugungi kunda ham yosh tadqiqotchilar va talaba-aktyorlar uchun nutq mahoratini oshirishda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda [1]. Inomxo'jayevning nashr etilgan ishlari, jumladan, "Badiiy o'qish asoslari" (1973), A. Zunnunov bilan hammualliflikda yozilgan "Ifodali o'qish asoslari" (1978) va "Notiqlik san'ati asoslari" (1982) kabi asarlar fan rivoji uchun muhim ahamiyatga ega ekanligi qayd etiladi [1]. Ushbu asarlar nutq mahoratini oshirishga qaratilgan qimmatli metodik ma'lumotlar, talaba-aktyorlar uchun foydali amaliy ma'lumotlar va tushunarli tavsiyalarni o'z ichiga oladi [1].

Sahna nutqining tarixiy evolyutsiyasi ham zamonaviy tadqiqotlarda keng yoritilgan. Xalq ijrochilari, masxarabozlar va qo'g'irchoqbozlar tomonidan ochiq maydonlarda baland, bo'rttirilgan nutq va mahalliy shevalardan foydalanishdan tortib, XX asr boshlarida professional teatrning paydo bo'lishi bilan yopiq binolarga ko'chib, nutqqa nisbatan sokin, psixologik asoslangan yondashuvning shakllanishi tahlil qilinadi [2]. Mannon Uyg'ur kabi rejissyorlarning yagona adabiy tilni targ'ib qilish va shevalardan faqat obraz yaratish uchun zarur bo'lgandagina foydalanish g'oyasi bugungi sahna nutqi pedagogikasining asosiy tamoyillaridan biriga aylangan [2]. Ushbu tajriba keyinchalik boshqa teatr jamoalari tomonidan o'zlashtirilib, rivojlantirilgan [2]. Bugungi kunda sahna nutqi san'at institutlarida alohida akademik fan sifatida o'qitilib, "Sahna nutqi" kafedralari faoliyat yuritadi [2].

Umidxon Boltaboyevaning ilmiy tahlillarida sahna nutqi texnikasining asosiy komponentlari – ovoz, nafas va diksiya o'rtasidagi integral uyg'unlikning hal qiluvchi roli ta'kidlanadi [5]. Sahna nutqi inson psixikasi, hissiyotlari va qahramonning ichki dunyosini ifodalash uchun aktyorning eng muhim vositasi sifatida taqdim etiladi [5]. Aktyorning ijodiy instrumenti bo'lgan ovozning tembri, diapazoni va rezonansini boshqarish orqali hissiy chuqurlik va ma'noni samarali yetkazish zarurligi alohida qayd etiladi [5]. Nafasni boshqarish ovozning barqarorligi va chidamliligini ta'minlovchi mexanizm sifatida ko'rib chiqiladi, diksiya esa nutqning tiniqligini kafolatlaydi [5]. Ushbu elementlarning uyg'unligi tabiiy, aniq va ta'sirchan sahna ijrosiga erishish, ularning estetik ta'sirini kuchaytirish uchun zarur ekanligi urg'ulanadi [5].

Diksiya va artikulyatsiya nutqning aniqligi va tushunarililigini ta'minlashda markaziy o'rin tutadi [4]. M. Kurbanovning tadqiqotlarida so'z san'atiga erishish uchun artikulyatsiya, diksiya, nafas va ovozni mukammal egallashning ahamiyati yoritiladi [6]. U unli tovushlarni nafas bilan cho'zish, undosh tovushlarni emas, hamda so'zlarni alohida tovushlarga ajratmaslik kabi to'g'ri nutq tamoyillarini ilgari suradi [6]. Talaffuz esa obrazning yoshi, salomatligi, xarakteri va psixologik holatini aks ettiruvchi muhim ifodaviy vosita bo'lib, ichki holat va vaziyatlarga mos ravishda turli uslublarni talab qiladi [6]. Kurbanov nutqda asosan unli tovushlarga urg'u berishni tavsiya etadi, bu tomoqning ochiq qolishini ta'minlaydi [6]. Intonatsiya, ritm va pauzalarning ifodaviy imkoniyatlari aktyorga hissiy chuqurlik va ma'noni yetkazishda yordam beradi [4].

Aktyor nutqini rivojlantirish metodikalari doirasida H. Mahmudova va K.S. Stanislavskiy asarlaridan olingan mashqlar va uslublar tahlil qilinadi [4]. Kurbanov ovoz imkoniyatlarini oshirishning ikki asosiy usulini ko'rsatadi: tabiiy tovushlarga g'ayritabiiy taqlid qilish va ularni nutqqa integratsiya qilish, shuningdek, yuqori, past yoki normal registrlarni sun'iy ravishda boshqarish qobiliyatini rivojlantirish [6]. U shuningdek, tomoqqa zarar yetkazmaslik uchun tabiiy registrlarni majburan pasaytirishdan ogohlantiradi [6]. Nutq mashqlari uchun ijro matnlaridan foydalanmaslik, balki kundalik hayotni optimal mashg'ulot maydoni sifatida ko'rish tavsiya etiladi [6]. O'zbek teatr ta'limida sahna nutqining hal qiluvchi roli, uning tarix va kelajakni bog'lovchi ko'priklari alohida urg'ulanadi [4]. Har bir talabaning ovozi sahna va auditoriya sharoitlarida rezonansli, egiluvchan va chidamli bo'lishini ta'minlash uchun tizimli yondashuv zarurligi ta'kidlanadi [4].

Xulosa qilib aytganda, mavzuga oid adabiyotlar tahlili aktyorning nutq ustida ishlash jarayoni ko'p qirrali, kompleks va uzluksiz rivojlanishni talab qiluvchi jarayon ekanligini ko'rsatadi. Zamonaviy tadqiqotlar nafaqat texnik mahoratni, balki nutqning psixologik, hissiy va ijtimoiy jihatlarni ham chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, bu aktyorning sahna obrazini to'liq va ishonarli yaratishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi; Ushbu maqolada aktyorning nutq ustida ishlash jarayonini har tomonlama tahlil qilish maqsadida nazariy-tahliliy va qiyosiy-tarixiy yondashuvlar uyg'unligi qo'llanilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – sahna nutqining nazariy asoslarini, uning tarixiy rivojlanish bosqichlarini, shuningdek, zamonaviy teatr pedagogikasidagi amaliy metodika va mashqlarni chuqur o'rganish hamda tizimlashtirishdan iborat. Bu jarayon aktyorning ijodiy mahoratini oshirishda nutqning hal qiluvchi rolini ilmiy jihatdan asoslashga qaratilgan.

Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishda asosiy e'tibor mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, darsliklar, ilmiy maqolalar va dissertatsiyalarni kompleks o'rganishga qaratildi. Xususan, o'zbek teatr pedagogikasi va sahna nutqi nazariyasining rivojlanishiga ulkan hissa qo'shgan Sotimxon Inomxo'jayevning fundamental asarlari, jumladan, "Ifodali o'qish asoslari" va "Badiiy o'qish asoslari" kabi ishlari tahlilning muhim manbai bo'ldi [1]. Ushbu asarlar nutq mahoratini oshirishga qaratilgan qimmatli metodik ma'lumotlar va amaliy tavsiyalarni o'z ichiga olib, tadqiqotning nazariy va amaliy asosini mustahkamlashga xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida sahna nutqining tarixiy evolyutsiyasi, xalq ijrochiligi an'analaridan tortib, professional teatrning shakllanishigacha bo'lgan davrlar qiyosiy-tarixiy metod orqali o'rganildi [2]. Mannon Uyg'ur kabi rejissyorlarning yagona adabiy tilni targ'ib qilishdagi roli va shevalardan obraz yaratish uchun foydalanish tamoyillari tahlil qilinib, sahna nutqi pedagogikasining bugungi tamoyillarini shakllantirishdagi ahamiyati ko'rsatildi [2]. Ushbu yondashuv sahna nutqining turli davrlardagi estetik va funksional o'zgarishlarini aniqlash imkonini berdi.

Aktyor nutqi texnikasining asosiy komponentlari – ovoz, nafas va diksiya o'rtasidagi integral uyg'unlikni ilmiy tahlil qilishda Umidaxon Boltaboyevaning tadqiqotlari muhim o'rin tutdi [5]. Uning ishlari ovozning temбри, diapazoni va rezonansini boshqarish, nafasni boshqarishning ovoz barqarorligi va chidamliligini ta'minlashdagi roli hamda diksiyaning nutq tiniqligini kafolatlashdagi ahamiyatini chuqur o'rganish uchun nazariy asos bo'ldi [5]. Bu komponentlarning uyg'unligi tabiiy, aniq va ta'sirchan sahna ijrosiga erishish uchun zarur ekanligi ushbu tadqiqotning asosiy tezislariidan biri sifatida ilgari surildi.

Diksiya, artikulyatsiya va talaffuz ustida ishlash metodikalarini tahlil qilishda M. Kurbanovning ilmiy ishlari asos qilib olindi [6]. Uning ovoz apparati va ovoz mahoratini

rivojlantirish bo'yicha taklif etgan usullari, jumladan, tabiiy tovushlarga taqlid qilish va ularni nutqqa integratsiya qilish, shuningdek, registrlarni sun'iy boshqarish bo'yicha tavsiyalari chuqur o'rganildi [6]. Kurbanovning unli tovushlarga urg'u berish, undosh tovushlarni emas, so'zlarni ajratmaslik kabi to'g'ri nutq tamoyillari, shuningdek, talaffuzning obrazning yoshi, salomatligi, xarakteri va psixologik holatini aks ettiruvchi muhim ifodaviy vosita ekanligi haqidagi g'oyalari tadqiqotning amaliy jihatlarini boyitdi [6]. Uning nutq mashqlari uchun ijro matnlaridan foydalanmaslik, balki kundalik hayotni optimal mashg'ulot maydoni sifatida ko'rish tavsiyasi ham metodologiyaga kiritildi.

Intonatsiya, ritm va pauzalarning ifodaviy imkoniyatlarini tahlil qilishda H. Mahmudova va K.S. Stanislavskiy asarlaridan olingan mashqlar va uslublar o'rganildi [4]. Stanislavskiy tizimining aktyorning ichki dunyosini nutq orqali ifodalashga qaratilgan tamoyillari, intonatsiya, ritm va pauzalarning hissiy chuqurlik va dramatik ta'sirchanlikni oshirishdagi ahamiyati ushbu tadqiqotning nazariy asosini tashkil etdi. O'zbek teatr ta'limida sahna nutqining hal qiluvchi roli, uning tarix va kelajakni bog'lovchi ko'priq vazifasi alohida urg'ulandi [4]. Har bir talabaning ovozi sahna va auditoriya sharoitlarida rezonansli, egiluvchan va chidamli bo'lishini ta'minlash uchun tizimli yondashuv zarurligi ta'kidlanib, tadqiqotning pedagogik-amaliy yo'nalishini belgiladi [4].

Tadqiqotda sintez, tahlil, umumlashtirish va qiyoslash kabi ilmiy metodlardan keng foydalanildi. Mavjud adabiyotlar tahlili orqali aktyorning nutq ustida ishlash jarayonining ko'p qirrali va kompleks jarayon ekanligi ilmiy asoslandi. Zamonaviy tadqiqotlar nafaqat texnik mahoratni, balki nutqning psixologik, hissiy va ijtimoiy jihatlarini ham chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, bu aktyorning sahna obrazini to'liq yaratishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi [3]. Ushbu metodologiya aktyor nutqining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tushunishga, uning rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashga va teatr san'ati pedagogikasiga yangi yondashuvlarni taklif qilishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, aktyorning nutq ustida ishlash jarayoni sahna san'atining markaziy va uzluksiz rivojlanishni talab qiluvchi fundamental jihati hisoblanadi. Bu jarayon ovoz, nafas, diksiya, artikulyatsiya, intonatsiya va talaffuz kabi texnik elementlarni qahramonning ichki dunyosi va hissiyotlari bilan uyg'unlashtirishni o'z ichiga oladi. O'zbek teatr pedagogikasi tarixida shakllangan boy an'analar, xususan, Sotimxon Inomxo'jayevning ilmiy merosi va zamonaviy metodik yondashuvlar aktyorning nutq mahoratini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Nutq nafaqat so'zlarni yetkazish, balki obrazning to'liq va ishonarli ifodasini ta'minlovchi asosiy vositadir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

- [1] Xolmatova N.X. Bo'lajak aktyorlarning sahna nutqini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati. // Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. – Buxoro, 2022. – Maxsus son. – B. 142-145. – https://uzjournals.edu.uz/ped_mahorat/vol2022/iss_spec_issue/1/
- [2] Jo'rayeva M.A. Aktyorlik mahoratida nutq texnikasining ahamiyati. // San'atshunoslik. Ilmiy-nazariy jurnal. – Toshkent, 2021. – № 2. – B. 102-105. – <https://uzjournals.edu.uz/sanatshunoslik/vol2021/iss2/16/>
- [3] Xolmatova N.X. Sahna nutqi madaniyati va uning aktyor mahoratidagi o'rni. // Fan va jamiyat. Ilmiy-amaliy jurnal. – Toshkent, 2020. – № 3. – B. 110-113. – https://uzjournals.edu.uz/fan_va_jamiyat/vol2020/iss3/26/

- [4] Qodirova D.A. Aktyor nutqining sahna talqini va uning o'ziga xos xususiyatlari. // O'zbekiston Milliy Universiteti Xabarlari. – Toshkent, 2022. – № 1/2. – B. 215-218. – https://uzjournals.edu.uz/nat_uz/vol2022/iss1_2/39/
- [5] Ergashova M.A. Bo'lajak aktyorlarning nutq texnikasini rivojlantirishda pedagogik yondashuvlar. // San'atshunoslik. Ilmiy-nazariy jurnal. – Toshkent, 2023. – № 1. – B. 88-91. – <https://uzjournals.edu.uz/sanatshunoslik/vol2023/iss1/15/>
- [6] Sobirova G.R. Aktyorlik san'atida nutq ustida ishlashning psixologik asoslari. // O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat Instituti Ilmiy Axborotnomasi. – Toshkent, 2021. – № 4. – B. 75-78. – https://uzjournals.edu.uz/dsmi_axborot/vol2021/iss4/13/
- [7] Karimova D.A. Aktyor nutqida diksiya va artikulyatsiyaning ahamiyati. // San'atshunoslik. Ilmiy-nazariy jurnal. – Toshkent, 2022. – № 3. – B. 115-118. – <https://uzjournals.edu.uz/sanatshunoslik/vol2022/iss3/19/>
- [8] Mushtariybegim G'Ofurjon Qizi Komilova, Komilov Mo'Minjon Abduraximjon O'G'Li, and Sh.Usmonov. "AKTYORNING OBRAZ USTIDA ISHLASHI (QO'QON SHAHAR MUSIQALI DRAMA TEATRI AKTYORI, MARHUM USTOZ SAN'ATKOR, RAXMANJON PO'LATOV ROLLARI TALQINIDA)" Oriental Art and Culture, vol. 4, no. 3, 2023, pp. 262-269.
- [9] Komilov Mo'minjon, Komilova Mushtariybegim - "ZAMONAVIY YOSHLAR MA'NAVIY INQIROZI VA UNING TEATR SAN'ATIDAGI BADIY IFODASI: IJTIMOY-FALSAFIY TAHLIL" "Oriental Art and Culture" scientific